

הפרדת הניקוד הטברני מטעמי המקרא

סימני הניקוד העברי המוכרים לנו הותקנו בטבריה במאה השביעית או השמינית, בידי חכמי המסורה, כדי למסור על ידם את מסורת הקריאה במקרא שהייתה מקובלת בפיהם.¹ לימים התקבלה שיטת הניקוד הטברני בכל תפוצות ישראל, ודחתה מפניה שיטות ניקוד קדומות אחרות עד שנשתכחו לחלוטין. שימושם של סימני הניקוד התרחב במשך הדורות והם שימשו גם במשניות, בסידורים ומחזורים ועוד.² בדורות האחרונים משמשים סימני הניקוד בספרי קודש רבים, בספרי ילדים, בספרי לימוד ובעיתונים בעברית קלה, בספרי דקדוק וכן בשירה העברית החדשה ובההדרת שירים ופיוטים קדומים.

במצפני המקרא הקדומים, מקום הולדתה של מערכת סימני הניקוד, אין מערכת זו עומדת לעצמה. לצדה משמשת מערכת שנייה של סימנים – הלוא היא מערכת טעמי המקרא. שתי המערכות נוצרו כדי להביע בסימני כתב את מסורת הקריאה של המקרא: מערכת הניקוד עוסקת (בעיקר) בתנועות, ומערכת הטעמים – במנגינה ובפיסוק המובע בה. למעשה, אין מדובר בשתי מערכות נפרדות לחלוטין; קיימת זיקה הדדית בין הניקוד לטעמים, וחוקים שונים קושרים בין שתי המערכות ובאים לביטוי לעתים תדירות.

ארכעה קשרים הם בין הניקוד והטעמים: (א) טעמי המקרא משמשים לסימון ההברה המוטעמת במילה, ולמקום ההברה המוטעמת השפעה רבה על הניקוד; (ב) אותיות בגדכפ"ת בראש המילה רפות אחרי טעם מחבר (משרת); (ג) למילים כמבנים מסרימים קיימת צורת הפסק, הבאה במקום טעם המסמן הפסק חזק;

* את עיקרי הדברים שבמאמר הזה השמעתי בהרצאתי לפני מליאת האקדמיה ללשון העברית ביום כ"ז באדר תשס"ב (11 במארכ 2002).

כמה מהחלטות האקדמיה ללשון העברית הובאו פה על פי המסמך "החלטות האקדמיה בדקדוק (תשי"ג-תשס"ג): מהדורת עיצוב (אייר תשס"ג)" (להלן: החלטות, תשס"ג). אני מודה למוכירות המדעית של האקדמיה שאפשרה לי לעשות שימוש במסמך הזה טרם פרסומו. תודתי נתונה גם לחיים א' כהן, שהעיר לי כמה הערות חשובות.

1. ראה ש' מורג, הערך "ניקוד", אנציקלופדיה מקראית, ה, טור 841.

2. יש כתבי יד חשובים המנוקדים ניקוד מלא, כגון כ"י קאופמן, כ"י פרמה א ופרמה ב של המשנה וכגון מחזור וודמס. מרובים הרכה יותר ספרים וקטעי ספרים שנוקדו ניקוד חלקי, רק במקומות שסכר המנקד שעלולים לבוא בהם לידי טעות.

(ד) מילה מוקפת (המחוברת במנגינה למילה הבאה) ניקודה משתנה לעתים בהשמעת ההקפה.³

כאמור, סימני הניקוד עברו לשמש גם מחוץ למקרא. לעומת זאת, טעמי המקרא אינם משמשים (כמעט) מחוץ למקרא. בעקבות ניתוק זה של מערכת הניקוד ממערכת הטעמים יש מקום לבדוק מה אירע לזיקות השונות שבין שתי המערכות. ניתן לבדוק את הדבר בכתיבתם של סופרים ושל נקדנים שונים במשך הדורות. בדיקה מפורטת של כל אחת מן התופעות בתחומים שונים של היצירה העברית היא עניין למחקרים רבים. בדבריי פה אשתדל לשרטט תמונה כוללת על סמך מחקרים של חוקרים שונים ועל סמך כמה בדיקות מדגמיות שערכתי.

במיוחד יש מקום לבדוק את השאלה בעברית החדשה ובפסיקה הנורמטיבית שנעשתה בה, ועל כן יבחנו פה במיוחד הפסיקות הדקדוקיות של האקדמיה ללשון העברית.

סימון ההברה המוטעמת

אחת התוצאות של הפרדת הניקוד מן הטעמים היא אבדן הסימון של ההברה המוטעמת במילה. כידוע, סימונה של ההברה המוטעמת נעשה בשיטה הטברנית באמצעות טעמי המקרא,⁴ ועל כן אין הוא קיים בניקוד של ימינו.

3. הזיקה בין הניקוד ובין הטעמים ניכרת יפה בעשרת הדברות (בשמות כ ובדברים ה). שתי מערכות של טעמים משמשות במקומות האלה, "הטעם התחתון" ו"הטעם העליון" (והן מבטאות שתי דרכים של חלוקת הפסוקים). בכמה מקומות השינוי בטעמים גורם שינוי בניקוד. למשל, בטעם התחתון בא דגש בראש המילה כל בצירוף "וְעָשִׂיתָ קֵל קְלָאֲקָתָךְ" (שם כ, ח) משום שבמילה שקדמה לה בא טעם מפסיק, ואילו בטעם העליון אין דגש במילה קֵל משום שלפניה טעם מחבר. בטעם העליון באה צורת ההקשר פָּנִי (שם כ, ב) משום שהמילה מוטעמת במפסיק חלש (רביעי), ואילו בטעם התחתון באה צורת ההפסק פָּנִי (נ' קמוצה) משום שבא בה הטעם "סוף פסוק". שינוי ניקוד שמחמת ההקפה לא נודענו בעשרת הדברות (אף שיש הבדלים בעניין ההקפה בין שתי המערכות, כגון לא־יִתְּנָה לָךְ בטעם התחתון לעומת לא־יִתְּנָה לָךְ בטעם העליון).

4. בניקודן של משניות היה לעתים שימוש בטעמים, אולם מערכות הטעמים שנהגו שם אינן זהות למערכת הטברנית של טעמי המקרא. ראה י. יבין, "הטעמת תורה שבעל־פה בטעמים", לשוננו כד (תשי"ז), עמ' 47-69, 167-178, 207-231; י. עופר, "בין טעמי המקרא לסימני הפיסוק", לשוננו לעם מד (תשנ"ג), עמ' 191-192. רס"ג ניקד והטעים כמה מחבריו, והשימוש שעשה בטעמים עורר תרעומת אצל סתגוריו. להגותו פירט רס"ג כמה חיבורים שהוטעמו בטעמים: ספרי בן סירא, בן עיר, בני חשמונאי ובני אפריקא. ראה א"א הירשבי, השריד והפליט מספר האגרון וספר הגליל, זכרון לראשונים ה, ס"ט פטבורג תרנ"ב, עמ' קסב-קסג; נ' אלוני (מהדיר), האגרון, ירושלים תשכ"ט, עמ' 396.

5. לאמתו של דבר, סימון ההטעמה באמצעות טעמי המקרא אינו שלם. כמה מוטעמי המקרא מסומנים תמיד במקום קבוע במילה: בראש המילה (תלישא גדולה ודחי) או בסופה (משטא),

ההברה המוטעמת במילה העברית היא מרכיב חשוב בהגיית המילה, ואינה קשורה דווקא לקריאה במנגינה. ההטעמה היא פונמטית, היינו שינוי ההברה המוטעמת עשוי לגרום לשינוי המשמעות. הדוגמות הידועות למילים שוות-ניקוד הנבדלות זו מזו בהטעמתן הן צורות עבר קל לנסתרת וכינוי לנקה בגורת ע"ו (בָּאָה-בָּאָה), וצורות העבר לנסתרים בגורת ע"ו ול"י (כגון זנו, חלו, חסו, משו, צדו, צפו, רבו, רצו, שבו, שחו, שרו). בעברית החדשה, שאימצה את המבטא הספרדי בן חמש התנועות, יש להוסיף עליהן צורות שנודחו בהגייתן, כגון פֶּקֶר-פֶּקֶר, נַחֵשׁ-נַחֵשׁ.⁵

גם במילים שאין בהן הבחנת משמעות בין הגייה מלעילית להגייה מלרעית קיימת בעיה בגלל היעדר הסימון של ההברה המוטעמת. והלא הניקוד משמש כיום כעזר לקריאתם של המתקשים בעברית (כגון ילדים או עולים חדשים), והוא מסייע גם לקורא הבקיא בקריאה של מילים קשות ובלתי מוכרות, ובפרט בקריאה של שמות זרים. בכל אלה ניכר עד מאוד חסרון הסימון של ההברה המוטעמת.

לעתים ניתן לזהות את ההטעמה במילים עבריות בדרך עקיפין, על פי הניקוד, כגון בשמות סגוליים מלעיליים דוגמת אָכַל, אָפֵק, נָעַשׂ, נָחַל, בָּרַךְ, פָּרַט. אולם דרך זו עולה רק בחלק מן המקרים, ורק הבקיאם בדקדוק יכולים להיעזר בה.

פתרון אפשרי לבעיה הוא סימון ההברה המוטעמת בסימן מיוחד. ר' שבתי סופר מפרטישלא הנהיג בסידורו (שנדפס לראשונה בפראג בשנת שע"ז) סימון קבוע של ההברה המוטעמת באמצעות מתג,⁶ וכן נהג ש"ו הענא בסידורו "בית תפלה" (יסנין תפ"ה). יצחק זליגמן ב"ר הנהיג בסידורו "עבודת ישראל" (רדלהיים תרכ"ח) סימון קבוע של הטעמת מלעיל באמצעות מתג בהברה המוטעמת. מילה שאין בה מתג הטעמתה מלרע, וכך הרשנה הבחנה בין מלעיל ומלרע באמצעות סימון מקצת המילים בלבד. שיטה זו התקבלה בכמה סידורים.⁷ סידור "ירנת ישראל" (שיצא לאור

ורקא, סגול ותלישא קטנה). הטעם השכיח פשטא מוכפל דרך קבע במילים מלעיליות, וכן מסומנת ההברה המוטעמת. כמה מדפוסי המקרא נוהגים להכפיל גם את הטעמים ורקא, סגול, תלישא קטנה ותלישא גדולה, ואילו בכתיבי חיד סימון כזה בא רק לעתים נדירות. בטעם דחי (מוטעמי אמ"ת) אין בדרך כלל סימון להברה המוטעמת, אפילו בדפוסים. לעתים נדירות בא בכתיבי חיד סימן מיוחד או נעיה לסימון מקום הטעם במילים המוטעמות בדחי. ראה י. יבין, כתר ארם צובה, ניקוד וטעמים, ירושלים תשכ"ט, עמ' 301; מ' ברויאר, טעמי המקרא בב"א ספרים ובספרי אמ"ת, ירושלים תשמ"ב, עמ' 175.

6. זאת ועוד: כלשון המדוברת, ובמיוחד בלשון הילדים, יש מונחים שנעבדו באמצעות שימוש במילים מלרעיות בהגיית מלעיל, כגון רָאשֶׁן, פֶּלְקִים, עֶזֶר. ראה ז' בן-חיים, "לשון עתיקה במציאות חדשה", במלחמתה של לשון, ירושלים תשנ"ב, עמ' 47-48 (המאמר הופיע לראשונה בלשוננו לעם ד (תשי"ג)).

7. ראה סדור מחיר שבתי סופר, מהדורת י' סין, בולטימור תשמ"ז, ובהקדמה הכללית שם, כרך א, עמ' 12.

8. לסימון ההברה המוטעמת באמצעות מתג יש שורשים קדומים: כבר בכתיבי חיד הטברניים של

לראשונה בשנת תש"ל) הלך בדרך אחרת: הוא קבע סימן אחד להברת מלרע וסימן אחד להטעמת מלעיל, והוא משתמש בהם בכל מקום שעלול להתעורר ספק אצל הקוראים. בכמה ספרי דקדוק נהוג סימן אחר: ראש חץ הפונה שמאלה בא מעל ההברה המוטעמת.⁹ אולם תפוצתן של כל הדרכים האלה היא מצומצמת למדי, ועדיין רוב הספרים המנוקדים חסרים סימן של ההברה המוטעמת.

שלוש השאלות שיידונו להלן שונות מהותית מן הבעיה שדנו בה לעיל. בעניין ההברה המוטעמת גרם הניתוק מן הטעמים לחסרונן של סימן אחת ממהותיות ההגייה. ואילו בשאלות שנידון להלן קיים קשר של תנאי בין הטעמים לניקוד, וניתוק שתי המערכות גורם להתלבטות בקביעת הניקוד במקרים המותנים בטעמים.

דגש קל בראש המילה

בלשון המקרא לא יבוא דגש באותיות בגדכפ"ת בראש המילה אם מתקיימים שני תנאים: (א) המילה הקודמת מסתיימת בתנועה; (ב) המילה הקודמת מוטעמת בטעם מחבר (משרת).¹⁰

כאשר אין משתמשים בטעמים, אי אפשר להבחין בין משרת למפסיק וממילא אין ההתניה יכולה להתקיים. על הנקדנים לבחור אפוא בין שתי דרכים: הדרך האחת היא לדגש כל אות בגדכפ"ת בראש המילה. הדרך האחרת היא לדון כל מקרה לגופו.

המקרא נהוג סימן כזה לעתים רחוקות, במילים המוטעמות בטעם רחי בספרי אמ"ת (י"ב), הערה 5 לעיל, עמ' 301-302; צורת הסימן בחר ארם טובה היא לעתים כמג' (=נעיה) ולעתים כמיוכא). בראשון עמד על שימוש כזה בכ"י פ"ז 328-329, שהוא כתב יד של המשנה שנכתב באיטליה בשלהי המאה הארבע-עשרה. סימן מקום הטעם באמצעות מתג נהוג בו בעיקר בהטעמת מלעיל. ראה מ' בראשון, פרקים במסורת לשון חכמים של יהודי איטליה, עדה ולשון, ו, ירושלים תש"ס, עמ' 49-51.

9. ראה למשל מ' גושן-גוטשטיין, ו' ליכנה ושי' שפאן, הדקדוק העברי השמרני, ירושלים תל"אביב תשי"ד, עמ' 11. שימוש אחר נהוג בטבלאות הפעלים והשמות שבסוף ספרו של י"ל בן זאב, תלמוד לשון עברי, למבצר תרכ"ז: מתחת להברה המוטעמת בא סימן מתג (שאפשר לראות בו גם את סימן הטעם סוף פסוק). י' ילין (דקדוק הלשון העברית, ירושלים תשכ"ג), עמ' 80) מציע לסמן מתג, במקרה הצורך, במילים המוטעמות מלעיל. ע' אורנן (דקדוק הפה והאוזן לתלמיד, תשי"ח [ואילן]) מסמן את ההברה המוטעמת בחץ המופנה למטה.

10. לכלל זה כמה חריגים: רחיק ואחי מרחיק (כגון עֲשֶׂה-פָּרִי, וּמִשְׁנֵה-פָּסֶק, אֶרְצָה נֶעְצָה), מילים הפותחות באותיות ב, כ, ס, ככ (כגון וְיָהּ מְבֹאֵל, וְאֶבְכְּהָ פִּפְרָעָה, וְלֹא כִּבְרָקְמִישׁ) ועוד חריגים ספורים. כללי אהר"י ובגדכפ"ת נדונו רבות בספרות המסורת והדקדוק. ראה י' בר נה' שטראק, ספר דקדוקי הטעמים, ליפסיה 1879, דפוס צילום ירושלים תש"ל, עמ' 28-30; א' רחן, אור ראשון בחכמת הלשון: ספר צחות לשון העברים לרב סעדיה גאון, ירושלים תשנ"ו, עמ' 209-214, 408-413, 422-423.

ולשקול אם יש קשר הדוק, וממילא רצף של הגייה, בין המילה המסתיימת בתנועה ובין המילה שאחריה הפותחת באות בגדכפ"ת.

שתי הדרכים כבר נהגות בכתבי יד של המשנה: כתב יד פרמה א מטיל דגש כמעט בכל בגדכפ"ת שבראש המילה.¹¹ לעומתו, כתב יד קאופמן מנקד בדרך הקרובה לניקוד המקרא.¹²

ברבות ממסורות הקריאה של עדות ישראל מתקיים בדרך כלל המבטא הסותם של בגדכפ"ת בראש תיבה גם כאשר התיבה שלפניהן מסתיימת בתנועה ויש קשר הדוק בין שתי המילים. שלמה מורג ציין כי כך הוא במסורת של עדת חימן, וקבע בהכללה כי בספרות הבתר-מקראית במסורת זאת "התיבה, היחידה הצורנית הכתובה, היא יחידה עצמאית, וההתנאות הקובעות את הריפוי או את הדיגוש אינן מוסבות מתיבה אל חברתה".¹³ אילן אלדר בדק את מסורת הקריאה הקדם-אשכנזית בפיוטים ובתפילות, ומצא כי לרוב מדגישים בגדכפ"ת בראש המילה גם בתנאים שהן רפות במקרא, ואפילו בצירופים מקראיים, כגון "הרי פָּחַר", "אל תתני פִּלְגָּת", "פרה תִּפְרָה", אבל יש כתבי יד הנהגים בדרך המקרא ומסמנים סימן רפה, כגון "אנו בְּטוֹחִים", "פָּסָא בְּבֹרֶךְ", "היו תְּהִיָּה".¹⁴ גם י"בין, שבדק את מסורת הניקוד הבבלי, מצא כי מסורת לשון חכמים שבניקוד הבבלי שונה ממסורת לשון המקרא, וריפוי בגדכפ"ת בראש המילה כמעט שאינו נהוג בה. לעומת זאת, מסורת לשון המקרא קרובה לכלל הנהגה במסורת הטברנית. אמנם יש כמה חריגים שבהם בגדכפ"ת דגושות בראש מילה אחרי מילה המסיימת בתנועה והמחוברת בעניינה, אך דוגמות אלה אינן אלא מיעוט ואין בהן כדי לשנות את הכלל.¹⁵

נקדני מהדורות המשנה בנות דורנו מנקדים בדרך כלל על פי הנהגה במקרא (בדומה לנקדן כ"י קאופמן שנזכר לעיל). אולם קשה ביותר להגריר במדויק את

11. בדקתי את מסכת ברכות בכ"י פרמה א ומצאתי שני מקומות בלבד שבהם מסמן הנקדן סימן רפה באות בגדכפ"ת שבראש המילה: "היה כֹּא בִדְרִי" (ט, ג), "עד שלא חָנַן" (ג, ה). כרוב המקרים טומן דגש בראש המילה, כגון "שבאו פְּנִי" (א, א), "ולא זו פִּלְבֹד" (שם). בכמה מקומות לא טומן דגש ולא רפה. גם לפי מסורת חימן, "בגדכפ"ת דגושות הן, ואין הקפדה בסיפוטן כשהן סמוכות לאחור" (י' שבטיאל, "מסורת התינים בדקדוק לשון המשנה [מסכת פנהדרין]", ספר חנוך ליון, בעריכת ש' ליברמן ואחרים, ירושלים תשכ"ג, עמ' 340). כך גם בכתב יד האיטלקי של המשנה משלהי המאה הארבע-עשרה, פ"ז 328-329. ראה בראשון (הערה 8 לעיל), עמ' 52 הערה 257.

12. ראה מ"צ סגל, דקדוק לשון המשנה, הלאביב תרצ"ו, עמ' 34 הערה 2.

13. ש' מורג, העברית שכפי יהודי חימן, ירושלים תשכ"ג, עמ' 53-57 (הציטוט עמ' 57). וראה גם ש' מורג, מסורת הלשון העברית של יהודי בגדאד בקריאת המקרא והמשנה: תורת ההגה, עדה ולשון, א, ירושלים תשל"ז, עמ' 19-20.

14. א' אלדר, מסורת הקריאה הקדם-אשכנזית, א: ענייני הגייה וניקוד, עדה ולשון, ד, ירושלים תשל"ט, עמ' 108-113.

15. י' י"בין, מסורת הלשון העברית המשחקת בניקוד הבבלי, ירושלים תשמ"ה, עמ' 339-341.

התנאים שבהם שתי המילים "מחזרות בעניין". לא ניתן "לשחזר" כביכול את טעמי המקרא שהיו ראויים לבוא בטקסט העומד לניקוד, והתוצאה היא חוסר אחידות בין מנקדים שונים בניקודו של אותו הטקסט.¹⁶

גם מהדירי שירת ימי הביניים מתלבטים בשאלת ריפוי בגדכפ"ת, שהרי כתבי היד שהם מתבססים עליהם אינם מנוקדים בדרך כלל. לרוב ניסו המהדירים ליישם את כללי המקרא בניקודם, כלומר לשחזר את "טעמי המקרא" שהיו ראויים כביכול לבוא בשירים, ולנקד רפה אחרי תנועה בטעם מחבר.¹⁷

16. בדקתי את מסכת ברכות בב"י קאופמן (ק) וכשלוש מהדורות דפוס נפוצות: אלבק-ילון (ל), קהתי, תשכ"ו (ה), ששה מדרי משנה מנוקדים של הוצאת הספרים "אשכול" (ש). הנה ביטויים שבהם כל המקורות מרפים: "שבאו בני" (א, א), "ולא זו בלבד" (שם), "אני הייתי בא בדרך" (א, א), "כדברי בית שמאי" (שם), "וסכנתי בעצמי" (שם), "שעבות על דברי בית הלל" (שם) ועוד רבים. הנה ביטויים שבהם כל המקורות מרגישים: "הרי אני בן שבעים שנה" (א, ה - ה - ק: אין סימון), "אלו ואלו פטורין מן התפלה" (ג, א), "ברוך ששעה נסים לאבותינו במקום הזה" (ט, א), "היה מודה לו בכל" (ט, ט), "לא יקל אדם את ראשו מנגד שער המזרח" (שם). להלן המקומות שאין בהם אחידות בין המקורות (תחילה באים סימני המקורות המדגישים, ולאחר הלוכסן - סימני המרפים): "אלא כל מה שאמר חכמים עד חצות" (א, א) - ה/ש/קל; "כאדם הקורא בתורה" (א, ב) - ק/הלש; "אינו נוהג אלא ביום (בלבד)" (ב, ב) - ש/קהל; "מעשה ברכן גמליאל שקרא בלילה הראשון שנשא" (ב, ה) - ש/קהל; "אמרו לו תלמידיו" (ב, ו, ז) - ה/ש; "רבי נחמיה בן הקנה" (ד, ב) - ה/קש; "אין תפלתו תתנונים" (ד, ד) - ה/ש/ק; "אין תפלת המוספין אלא בחבר עיר" (ד, ז) - ש/קהל; "על רבי הנינא בן רוסא" (ה, ה) - ל/קשה; "אם שגרה תפלתו בפ"י" (ה, ה) - ק/הלש; "ברא פרי העץ/הגפן/האדמה" (ו, א-ב - שש היקדיות) - ש/קהל; "מה מצינו בבית הכנסת" (ז, ג) - קהל/ש; "ישלש שאכלו באחד/באחת" (ז, א, ד) - ש/קהל; "וקנה כלים חדשים" (ט, ב) - ש/קהל; "הרי זו תפלת שוא" (ט, ג, א) - ש/הל; (ק) בהיקדית הראשונה דגש ובשתי היקדיות (רפה); "ושמע קול צווח בעיר" (ט, ג) - ה/ש; "יהי רצון שלא יהיו אלו בני/בתוך ביתי" (ט, ג) - ה/קש; "שואל את שלום חברו בשם" (ט, ה) - ק/הלש. במהדורה חדשה של משניות קהתי (תשנ"ח) בא דגש דרך קבע בכל הדוגמאות שפורטו כאן.

הנוף ילון מעיד על עצמו (במבואו לסדר מועד, תש"ב, עמ' כז; במהדורות שנדפסו לאחר מכן נדפס המבוא בראש סדר דרשים) כי ניקד על פי הרגשה אינטואיטיבית, וכי לא ניבש לעצמו כללים ברורים כיצד "לשחזר" את "טעמי המקרא" שהיו אמורים לבוא במשנה. ראה גם בספרו, מבוא לניקוד המשנה, ירושלים תשכ"ד, עמ' 28, 121.

17. אביא כמה מקרים לדוגמה. ניתן להתרשם מן הדוגמאות כי יש מהדירים המרבים לרפות ידם הממעטים. ח' שירמן, השירה העברית בספרד ובפרובאנס, ירושלים והלאביב חש"ט, ספר ראשון, שירי דגש בן לברט: רפה - "לא חוקש" (עמ' 36, שורה 4), "הנה תמיד" (שם, 5), "נטעי גנים" (שם, 14), "וראשו בהנחה" (37, 27), "וסופות לו פורים" (שם, 30), "וקנא במורה" (שם, 33), "הביאו בהלך" (38, 45), "אשר היתה עתה / מלוכה בגברים" (שם, 48), "בשבתו בשערים" (39, 64), "עלי כל השרים" (40, 80). דגש - "בעו קלמו בלם" (38, 57) יישועה גם אורה" (39, 69).

ע' פליישר, היצירות בהתהוותם והתפתחותם, ירושלים תשמ"ד: רפה - "גדלו ורוממו בנעם הציון" (145, 3), "טהרה בהדר ועבות וכפות רערי נחלה" (146, 15), "קדושתו בכל יום

רב סעדיה גאון מביא עדות מעניינת שרפין בגדכפ"ת נהג בזמנו כדיבור החי בארמית:

מנהג לשון אבותינו הוא [...] ואין זה נוהג במקרא בלבד, אלא בכל הדיבור והשיחה, אף בקרב הנשים, כמו שמספרים, כי אישה אחת הלכה אל המורה ואמרה לו "יא ספרא לפני ברי", כלומר שלח את בני, ולא אמרה קרי דגוש. ואחת מהן קראה לבנה גד גד דגוש ולא נענה, ואז קראה יא גד רפי, מפני שהוסיפה יא.¹⁸

בניקוד טקסטים בעברית החדשה מעדיפים בדרך כלל לבחור בדרך הפשוטה יותר ולוותר לחלוטין על ריפוי אותיות בגדכפ"ת בראש המילה. בשנת תרפ"ח, בגיליון הראשון של לשוננו, קרא קדיש יהודה סילמן "לבטל את כל דין הרפאת בגד כפת אחרי יהו"א נסתרות", והעורך אברהם אברתין מוסיף הערת הסכמה ומעיר כי נהג כך הלכה למעשה בספר הדקדוק שכתב (ספרו, נתיבות הדקדוק, הופיע בשנת תרפ"א).¹⁹ סילמן מתלבט כיצד ראוי לנהוג בלשון "סמיכות מפרשת", ואברתין

תערוך" (147, 37), "תמימי בעדקתי אסתירה" (שם, 43), "גדודים נושא פסאי כניתיים בשמן" (261, 3), "שפסרין נור אריה בהתאיר" (שם, 15), "יעדתי במרום מראשון לקשור" (19, 262), דגש - "לשמן פקרב מחיך" (146, 21), "ואענהו בית גורתי ים סוף והעברתי" (147, 47), "אצים באימה בדביר הועד" (256, 1).

ש' אליצור, שירה של פרשה, ירושלים תשנ"ט: רפה - "ינצרי צצרו בבבת" (עמ' 152, שורה 15), "יפציהו אלה במרומים" (154, 13), "מקדישים אלה בנעמים" (שם, 16). דגש - "דאלה אש ואלה בית אש" (154, 6), "הלים אלה בנפיש" (שם, 8). פרוס' שולמית אליצור אמרה לי כי יהודה אברתין שמואל התלבט כל ימיו בשאלה זו, ולבסוף הכריע לרפות רק במקרים של צירוף סמיכות. אני מודה לה על שיחתה עמי בנושא מאמר זה. פירוש לספר יצירה, מהדורה למברט, פריז 1891, עמ' 45 (במהדורת י' קאפח, ירושלים תש"כ, עמ' צח). התרגום המובא פה הוא תרגומו של זאב בן-חיים (לקט מקורות לתולדות הדקדוק העברי, קונטרס ב, ירושלים תשי"ט, עמ' 10). ילון הביא את העניין כולו בדיון על ניקוד המשנה בספרו (הערה 16 לעיל), עמ' 121.

19. ראה ק' סילמן, "בגד כפת הסמיכות ליהו"א", לשוננו א (תרפ"ח), עמ' 210-211. יש להסתייג מקביעתו של סילמן כי "בתנ"ך גופו, כידוע, שורות ערבוביה גדולה מאד בענין זה [...] באין ידוע מדוע פה כך ומדוע שם אחרת", כללי המקרא נדונו בהרחבה אצל בעלי המסורה ואצל המדקדים הקדמונים ואין בהם "ערבוביה". הקושי הוא ביישום הכללים האלה בטקסטים שמחוץ למקרא.

מעניין לעקוב אחר השינויים בדיון בשאלת בגדכפ"ת בראש המילה בספרי הלימוד. בספר המסורה הלמוד לשון עברי (1866; הערה 9 לעיל) מובאים רק כללי המקרא (מאמר ב, סעיפים מא-מג). כך גם בספרו של דוד ילין (הערה 9 לעיל, פרק 24, עמ' 107-111) ובספרו המפורט של צ' הריצ'ה, דקדוק הלשון העברית מימות ילדותה... בחסקת מסקנות ללשון שבמינו, הל-אביב תשי"א, עמ' 179, 183. לעומת זאת, בספרו של ע' אורנן (הערה 9 לעיל) מובאים חוקי הניקוד המקראי בסעיפים מיוחדים בסוף הספר (סעיפים 144-145), ונאמר שם: "לניקוד חוקים מיוחדים במקרא, כשעה שאין משתמשים בלשון מקראית אין נוהגים לפיהם [...] חוקים

מציין כי נהג להדגיש בגרסאות גם במקרה הזה, בהסתמך על מקרים מסוימים במקרא. בשנת תשי"ג ביקר יצחק אבינרי קשות את המדקדקים התובעים להנהיג ריפוי בגרסאות כלשון ימינו, ולדעתו ראוי למעט בריפוי כזה גם בניקודן של משניות וסידורים. אבינרי מביא חומר מגוון שליקט בנושא וקובע לסיכום: "סוף דבר: ריפוי בכפ"ת אחר אה"י הוא מן הדברים שלא רק רובם קשה: אף מיעוטם קשה. יש להסתפק במיעוט דמיעוט, ובעיקר – בביטויים השאולים משפת המקרא, ואף בהם יש לעיין יפה אם אין מקום לדגש".²⁰

דומה כי הדרך שהציעו המדקדקים האלה התקבלה בעברית החדשה. שרדו בה כמה מקרים ספורים של ריפוי אותיות בכ"פ בראש המילה בהשפעת המילה הקודמת, כגון אחרי כן, לפני כן, אף על פי כן, לא כן, לא כלום.²¹ אולם אלה רק שרידים, ודקדוק העברית החדשה של האקדמיה אינו מכיר בתופעת הריפוי. הדבר משתקף בהחלטת האקדמיה משנת תשמ"א: "מותר לדגש את אותיות בג"ד כפ"ת אחרי מלות השלילה אי, לא, כגון אי־בהירות"; כלומר הדגש יכול לבוא אפילו אחרי תחיליות, שהקשר בינן ובין המילה הדוק ביותר.²² לאחרונה הוחלט על ניסוח

באותיות בכפ"ת בראש המלה אין דגש קשין אם המלה הקודמת מסתיימת בתנועה ואם יש קשר בין המלים. ספרים אחרים, כגון הדקדוק העברי השמושי (תשי"ד; הערה 9 לעיל) מחלטים להלווין מן הניקוד במקרא ומוזרים להדגיש כל בגרסאות בראש המילה (במהדורות תשכ"ח ואילך בא "פרק השלמה בתורת ההגה למתקדמים", ושם הבחנה בין לשון המקרא ובין לשוננו היום). וראה גם ש' בהט, "בני־ברק או בני־ברק", לשוננו לעם מג (תשנ"ב), עמ' 155. י. אבינרי, "דגשות וריפוי של בכפ"ת אחרי אה"י", יד הלשון, תל־אביב תשכ"ד, עמ' 105-108 (בהפרסם לראשונה בשבט תשי"ג).

²⁰ ראה למשל ג' נצר, הניקוד הלכה למעשה, תל־אביב 1976, עמ' 37. [תוספת בעת התנחה: ראה י. רשף, "ריפוי בכ"פ בראש מילה אחרי מילה שמסתיימת בתנועה", הזמר העברי בראשיהו, ירושלים תשס"ד, עמ' 103-106.]

²¹ החלטות בדקדוק ומילים בשימוש כללי, ירושלים תשנ"ה, עמ' 7, בדיון במלואת האקדמיה ללשון העברית הדגישה שרשנה בהט כי אין האקדמיה פוסלת את הריפוי בצירופים כגון אי בהירות, ועד להחלטה "נהגנו במילונים לראות את המלים האלה כצירוף של מלה אחת". החלטת האקדמיה באה להתיר גם את דרך הדיגוש (ויכרונות האקדמיה ללשון העברית כח-ל, ישיבה קנא מיום ג' בסיוון תשמ"א, עמ' 94).

²² בדיוק במילוני האקדמיה מעלה כי בניקוד המונחים חל שינוי שיטתי. בימי ועד הלשון ובשנותיה הראשונות של האקדמיה אותיות בגרסאות שאחרי תחיליות נוקדו רפות, ואילו מראשית שנות השבעים ואילך הן נוקדו דגושות. למשל, בגרסאות רפות במונחים האלה: אי פֿרֿיק (מהמטיקה, תרצ"ג), לא תֿקֿן (רפואה, תרצ"ט), אי קֿנות, זו תֿקֿצה (פסיכולוגיה, תשי"ב), אי פֿרֿען (משפט, תשי"ז), אֿשֿלֿגֿן זו קֿרֿית (צילום, תשכ"ח), אי תאום, איחת זו תֿדֿרי (קשר ואלקטרוניקה, תשל"ז), לא תֿחֿס, אי תֿחֿסות (מבניקה, תשל"ג). לעומת זאת בגרסאות דגושות במונחים פֿנוֿך זו תֿרֿי (טאואה, תשל"ז), מֿשֿאֿבֿה זו קֿרֿית (משאבות, תשל"ד), קֿגֿלֿיל דוֿפֿס (דברים, תשמ"א), אי־תֿלֿות (מהמטיקה, תשמ"ה), אי־לֿשֿר (דמוגרפיה, תשמ"ז), אי־פֿלֿיצֿה (רפואה שיניים, תשמ"א), חפֿוש דוֿי־חֿנֿי (בינה מלאכותית, תשנ"ז); קֿרֿי דוֿי־חֿסֿי, אי־קֿשֿלות (רפואה, תשנ"ט), לא־קֿלֿי (רפולומטיה, תשנ"ט).

חדש של ההחלטה, והוא ניסוח החלטי יותר: "בג"ד כפ"ת בראש תיבה דגושות גם כשהתיבה באה אחרי נסמך, מילת יחס או מילית המסתיימת בתנועה. למשל: קֿלי פֿית, לֿפֿני בוא, דוֿי־חֿנֿי, אי־קֿהֿירות, לא־פֿעֿיל. יוצאים מן הכלל: הצירוף 'לא כלום' וצירופי 'כן' – 'לפני כן', 'אחרי כן', 'כמו כן', 'אף על פי כן', '(ה)לא כן' וכיו"ב".²³

ועוד הערה בשולי הדברים: כידוע, הדגש באותיות בגרסאות אינו פונמטי, ולכן אין כל שינוי במשמעות אם יסומן דגש קל בראש המילה או אם לא יסומן. דוגמה נדירה של שיר שמשמעותו תלויה בריפוי האות שבראש המילה היא השיר "איה צבי עלג" לרבי שמואל הנגיד. נושא השיר הוא עילגות הלשון של העלם, המתכוון לבטא מילה אחת, אך יוצאת מפיו מילה אחרת שמשמעותה הפוכה:

קֿשֿ לֿדֿבֿר "רע" וְאִמֵּר לִי "נע" – נִשְׁתִּי אֲנִי כְּאִשֹּׁר לְשׁוֹנִי עֲנֵה;
חִפֵּץ אָמַר "סוֹרֶה" וְאִמֵּר "סוֹנֶה" – תִּשְׁתִּי אֲלֵי סוֹנֶה בְּמִו שׁוֹשְׁנֶה (שורות 5-4).

שני זוגות של מילים באים בשיר: רע-נע, סוֹרֶה-סוֹנֶה. מן הזוג השני ברור שהעלם החליף בדיבור ר"ש וגימ' ל רפה, ועל כן גם בזוג הראשון הגה העלם נע, בגימ' ל רפה. הניקוד הזה מתאפשר בשיר מפני שהמילה הקודמת, לִי, מסתיימת בהברה פתוחה.²⁴

מצב מעניין נוצר בטקסט העוסק בהוראת דרך הקריאה של מילה מסוימת, למשל במאמר התלמוד "תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם. שנאמר: 'וכל בניך למודי ה' ורב שלום בניך' (יש' נד, יג). אל תקרי 'בניך' אלא 'בונִיך' (ברכות סד ע"א ועוד), הנאמר בסוף תפילת מוסף של שבת (ובחלק מן הנוסחים גם בסוף תפילת שחרית של חול ואחרי פרק "יבמה מדליקין" הנקרא כליל שבת). בסידורים רבים מנוקדות המילים בנִיך, בונִיך בבית דגושה, אף שהיא באה כאן לאחר תנועה, שהרי כאשר

לכלל שהתווה כאן יש חריגים אחדים לכאן ולכאן, כגון אי קֿרֿירות (צילום, תרצ"א), אי תֿלֿות (מהמטיקה, ת"ש), אי פֿעֿילות (תרבות הנוף, תשי"ח), קֿרֿקע לא קֿשֿלה (קרקע, תשכ"ז), תֿקֿרֿנות לא־תֿקֿנה (רפואה שיניים, תשנ"א). הנתונים נלקחו ממאגר המונחים של האקדמיה ונבדקו באור תשס"ב.

²³ ההחלטה התקבלה בישיבה רעא (אדר ב תשס"ג), החלטות, תשס"ג, 4.2.28.

²⁴ אני מודה לירידי ד"ר ציון עוקשי שהפנה את תשומת לבי לשיר זה. וראה מ' זולאי, "העלמה המגמגמת בשירת הנגיד", לשוננו לעם ד (תשי"ג), עמ' 17-19. השיר נדפס בלא ניקוד במהדורת ד' ששון, דיואן שמואל הנגיד, אוקספורד תרצ"ד, עמ' ק. במהדורות א"מ הברמן (כל שירי רבי שמואל הנגיד, ספר שלישי, תל־אביב תש"ו, עמ' 66) הגימיל במילה נע רפה (כך גם אצל י' לרין, שמואל הנגיד: חייו ושירתו, תל־אביב תשל"ד, עמ' 130, אף שהוא מצטט את שירמן); במהדורת ד' ירין (דיואן שמואל הנגיד – בן ההלום, ירושלים תשכ"ז, עמ' 296) הגימיל דגושה. כן גם אצל ח' שירמן (הערה 17 לעיל), א, עמ' 156.

קוראים את הפסוק מישעיהו יש להדגיש את הביטוי. אבל בכמה סידורים בנוסח עדות המזרח מצאתי ביטוי רפה בשתי המילים.²⁵

שינוי הניקוד במילה מוקפת

בלשון המקרא, מילה המסתיימת בהברה סגורה המנוקדת בחולם (חסר) או בצירי, והיא מוקפת למילה שאחריה, ניקודה משתנה בדרך כלל: החולם הופך לקמץ קטן והצירי הופך לסגול. כלל זה אינו מוחלט אך נוהג ברוב המקרים.²⁶ מערכת ניקוד שאין בה טעמים היא גם חסרת מקפים,²⁷ ועל כן עולה השאלה אם שני שינויי הניקוד האלה נוהגים בה.

יש להעיר כי שינוי הניקוד מחולם לקמץ ומצירי לסגול הוא תופעה טברנית מובהקת. בניקוד הבבלי אין היא נוהגת, וגם בתיבות "מוקפות" באים סימני צירי וחולם.²⁸ גם במסורת ההגייה הספרדית אין ביטוי פונטי לשינוי הניקוד (אף שהוא כתוב בספרי המקרא, כירושה ממסורת טבריה), שהרי במבטא זה אין הבחנה בהגייה בין חולם לקמץ קטן ובין צירי לסגול. לפיכך אין לייחס משמעות רבה לניקודו של נקדן בעל מסורת הגייה ספרדית: אם ניקד בקמץ קטן ובסגול, הרי הדבר מבטא אימרוץ גרפי של שיטת הניקוד הטברנית גרידא.

25. הנה כמה דוגמאות לסידורים שבהם שתי המילים דגושות: סדר עבודת ישראל (ירדליים תרכ"ח), סדר טהר שבת סופר (בולטימור תשנ"ד), רינה ישראל (בכל הנוסחים, גם בנוסח עדות המזרח). סידורים שבהם שתי המילים רפות: איש מצליח (בני ברק תשנ"ו), סידור הדיינים בנוסח ק"ק ספרדים (ירושלים תש"ס), וורה השמש – נוסח יהודי מרוקו (ירושלים תשנ"ח), יסוד מלכות (תשנ"ט). ואילו סדר יחוד דעת (ירושלים תשנ"ה) מנקד בנך דגוש ובניך רפה, כנראה משום שהמילה בנך מפורשת ומנוקדת בכתוב ואילו המילה בוניך עולה מן הדרשה. קשה למצוא התניה ברורה מתי משתנה הניקוד ומתי אינו משתנה. שני גורמים משפיעים במידת מה על שינוי הניקוד. הגורם האחד הוא פונטי: המילה הבאה מרעמת בראשה. דוגמאות: שְׁלֹש־אֵלֶּה לעומת שְׁלֹש־מֵאוֹת, שְׁלֹש־עָשָׂר: בְּרִבְלֶה לְבָרֶה לעומת וְלִבְרָקָה; שְׁש־הֶן לעומת שְׁש־מֵאוֹת, שְׁש־מֵאוֹת, שְׁש־עָשָׂר. הגורם האחר, שהשפעתו מועטה, הוא קיום קשר תחבירי הרוק בין המילים (כגון נסמך וסומך). דוגמאות: בְּהַסְרֵי, בְּהַסְרֵי לעומת תַּסְרֵי; חֲקֻעֹלֶם לעומת חֲקֻעֵי (עַל־פְּנֵי־מַיִם) (אבל: חֲקֻעֵי).

27. יש להבחין היטב בין המקף במקרא, שהוא סימן לחיבור מוזיקלי בין שתי מילים, ובין שני שימושייו של המקף בעברית החדשה: כסימן לחיבור מילים שביניהן קשר תחבירי הרוק וכסימן דקדוקי פורטלי לצורת הנסמך (בעיקר בספרי דקדוק). בציטוט של פסוקים מן המקרא אין מקום להעתיק את המקפים אם אין מעתיקים את טעמי המקרא. ראה מאמרי: "כיצד מצטטים מן התנ"ך", לשתנו לעם מכ (תשנ"א), עמ' 60–61.

28. ראה ייבין (הערה 15 לעיל), עמ' 373–375. לדעת ייבין, החולם והצירי בתיבות "מוקפות" כאלה הם קצרים. אולם סברה זו נסמכת על ההשוואה למסורת הטברנית, ואף מעמדן של התיבות במקרא נסמך על המסורת הטברנית, שהרי במסורת הבבליה העתיקה אין טעמים משרתים וממילא אין הקפה.

יתר על כן, גם במקום שהוטעמה תורה שבעל פה בטעמים, אין השיטה רומה לשיטה הטברנית במקרא. המקף משמש בכל מילה שאין בה טעם מפסיק, וממילא אין שימוש זה גורם לשינוי הניקוד כמו במקרא. כך למשל מצינו בכ"י פרמה ב של המשנה "אם יִשְׁלַח לְיוֹבֵז עוֹרָה", "ולמה הוֹכְרִימוֹנִי בִדָּן", "הַלֵּל לְפִי־מַה־שְׁהוּא־אִדָּם".²⁹

שינוי הניקוד במילה מוקפת אינו משפיע על משקל השיר על פי חוקי שירת ספרד, וממילא אי אפשר להוכיח כיצד ניקדו המשוררים. אפשר גם להניח שהמשוררים לא ייחסו חשיבות לשאלת הניקוד, שהרי אינו מעלה ואינו מוריד לא לעניין ההגייה ולא לעניין משקל השיר.³⁰

בריקה חטופה שערכתי בכ"י קאופמן ובניקודן של מהדורות משנה בנות ימינו לא העלתה רוגמות של שינוי הניקוד מחולם לקמץ קטן מחמת ההקפה. לעומת זאת בא לעתים סגול במקום צירי במעמדים כאלה.³¹

במבטא הישראלי, שני השינויים (חולם-קמץ קטן, צירי-סגול) אינם מובחנים בהגייה, והשאלה מצטמצמת אפוא לתחום הניקוד.³² האקדמיה ללשון העברית החליטה להתעלם מהשפעת ההקפה על הניקוד ולנקד כל מילה בצורתה הלא-מוקפת, היינו בחולם או בצירי, ולא בקמץ קטן או בסגול.³³

29. ליקטתי את הדוגמאות האלה מן הציטוטים של קטעי משנה מוטעמים שהביא בראשד (הערה 41 להלן), עמ' 53.

30. מהדורי שירת ימי הביניים משהמשים בסימן המקף בהקשרים שונים. לשם דוגמה: הברמן (הערה 24 לעיל) מסמן מקף אחרי מילים כגון אֶת, כֵּן, עַד. ירדן (הערה 24 לעיל) משהמש במקף לציון צירופי סמיכות או צירופים אחרים, וכן לציון מילה הנחלקת מחמת המשקל.

31. לדוגמה: "הן לי מעוהי [...] הן לי מה שהנתיני" (בבא מציעא ד, ד); בכ"י קאופמן הראשון בסגול והשני בצירי. ילון, קהתי ואשכול מנקדים את שניהם בסגול. "מסור לי בדינו בשיר" (ביצה ג, ז); כ"י קאופמן וכל שלוש המהדורות הנזכרות מנקדים בחולם.

32. כללי הכתיב חסר הניקוד כמעט אינם מושפעים משינויי הניקוד במילים מוקפות, וזאת מפאת העיקרון הקובע שצורות נגזרות יכתבו כמו צורת היסוד. למשל, גם לי הייתה מתקבלת הצורה אֶקְרִלוּ, תרי הכתיב חסר הניקוד היה אמור לו, על פי צורת היסוד אָמַר. רק כתיבה של המילה כל מושפע משינוי הניקוד. לפי החלטת האקדמיה, "המילה כל מנוקדת בקמץ קטן כשהיא נסמכת לאחריה (ובכתיב חסר הניקוד: כל), ובחולם חסר כשהיא עומדת לעצמה (ובכתיב חסר הניקוד: כול)". ראה גם כללי הכתיב חסר הניקוד, טבת תשס"ב, עמ' 40 הערה 4.

33. ההחלטה התקבלה בשנת תשנ"ו ושולבה במהדורה החדשה של כללי נטיית השם שהתקינו רותית גריש ועינת נתן (לשתנו לעם נא-נב [תש"ס-תשס"א], עמ' 173 ועמ' 176): כלל א מכללי הצירי – הצירי בצורת הנסמך: "שמות המסתיימים בצירי – בין שהוא מתקיים בנטייה ובין שהוא מתבטל – מנוקדים בצירי גם בצורת הנסמך. למשל: לִבִּי, שֵׁשׁ, חֲבֵרִי, חֲבֵלִי" (וראה הערה 1 שם).

כלל ב מכללי החולם – החולם החסר בצורת הנסמך: "חולם חסר הבא בהברה האחרונה מתקיים בצורת הנסמך. למשל: בֵּר (בְּפִי), חֵם, חֶץ, לֵאמֹר, תִּרְמָסִי".

אבל המילה כל מנוקדת בקמץ קטן כשהיא דבוקה לאחריה (ובכתיב חסר הניקוד: כל), ובחולם חסר כשהיא עומדת לעצמה (ובכתיב חסר הניקוד: כול). למשל: קָל חברי הארגון, קָל שעה,

שתי מילים נקבעו כחריג לכלל הזה: את, כל.³⁴ שתי המילים האלה באות במקרא ברוב המקרים כשהן מוקפות לאחריהן וניקודן אֶת, כֹּל.³⁵ דרך הניקוד הזאת נקבעה ככלל בעברית החדשה.

לא כן הוא במילה מֵאֵת. מילה זו אינה באה במקרא אלא בטעם לעצמה וניקודה תמיד בצירי, מֵאֵת.³⁶ ניקוד זה נקבע אפוא גם בעברית החדשה.³⁷ תוצאתה של החלטת האקדמיה היא שחוקי הניקוד של העברית החדשה מבחינים בין שתי משמעותיה של המילה את: מילית המושא מנוקדת בסגול, ומילת היחס – בצירי. יש להדגיש כי במקרא גופו אין הבדל בניקוד בין שתי משמעותיה המילה, והניקוד בשני המקרים נקבע על פי חוקי ההקפה, שהם חוקים מוזיקליים הקשורים בטעמים.³⁸ אולם בעברית החדשה הוחלט לנקד את מילת המושא בסגול, ואילו במילת היחס את אין משתמשים אלא כשם"ם השימוש בראשה, ובמקרה הזה היא תנוקד בצירי.

צורות הפסק

צורות הפסק באות בלשון המקרא במבנים הראויים להפסק. כאשר המילה מוטעמת באתנחתא או בסוף פסוק, צורת הפסק באה ברוב מוחלט של המקרים. לעתים באה צורת הפסק גם בטעמים מפסיקים נוספים, שכוח הפסק שלהם חלש יותר.³⁹

לְכָל דֹרֶשׁ, כֹּל שְׂרֵחַ הַבְּרִיּוֹת נוֹחַה הִימְנוּ; לְעֹמֶת: כָּל יְיָדָעִים, טָפֶר יִדְעָ כֹּל (בהמשך באה הערה על הניקוד במקרא).

למעשה, גם ניקוד המילה בן הוא בבחינת חריג. ניקוד המילה במקרא אינו קשור לחוקי ההקפה אלא למעמד המורפולוגי של המילה; צורת הנפרד מנוקדת בצירי וצורת הנסמך בסגול. חוק זה נקבע בהחלטת האקדמיה גם בעברית החדשה (ראה הערה 33 לעיל, כלל א טבללי הצירי, הערה 1). וראה א' דותן, ספר דקדוקי הטעמים לר' אהרן בן משה בן אשר, ירושלים תשכ"ו, שער ג, עמ' 117, 193.

המילה את (ואת) באה במקרא מוקפת למילה שאחריה כ־8500 פעמים, ובטעם לעצמה כ־1000 פעמים. המילה כל (בפני עצמה או כשאותיות שימוש בראשה) באה מוקפת למילה שאחריה כ־4300 פעמים, ובטעם לעצמה כ־850 פעמים.

במקרא 125 היקדויות, במקום אחד הטעם במילה "נסוג אחר" והאל"ף מנוקדת בסגול: "קָאֵת שְׁמִירָה" (סל"א טו, כד).

זה לשון החלטת האקדמיה: "מילות אחדות מנוקדות בסגול, כגון אֵת, אֵל, פֶּן. במילת היחס טָאֵת האל"ף מנוקדת בצירי. במקרא ניקוד המילה את תלוי בהקפה: אֵת קלעי החצר אֶת־עֶפְרַיִם וְאֶת־אֲדִינָה (שמות לה, יז) (והחלטות, תשס"ג, 2.5.58).

השווה: "אֵת כְּדָלֶעָקֶר" (בר' יד, ט) לעומת "וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת־קִרְיָתוֹ אֶת־אֲבָרָהָם אֶת־יִצְחָק וְאֶת־יַעֲקֹב" (שם ב, כד). רשימה של הפסוקים בתורה שבהם המילה את משמשת כמילת יחס באה במסורה הכבלית. ראה יבין (הערה 15 לעיל), עמ' 1120.

על צורות הפסק במקרא ראה במידות בספרו של י' בן־דוד, צורות הקשר וצורות הפסק בעברית שבמקרא, ירושלים תשנ"ה.

בטקסט שאין בו טעמים קשה לשער היכן כוח ההפסק מקביל לזה של אתנחתא והיכן הוא חלש יותר.⁴⁰ אף על פי כן, צורות הפסק נפוצות גם מחוץ למקרא. הן מצויות בכתבי יד מנוקדים של המשנה, ושגורות גם בפיוטים, בשירת ספרד ובשירת ההשכלה.

בבדיקת שימושן של צורות ההקשר וההפסק במשך הדורות ראוי לבחון שתי שאלות: האחת, האם צורות הפסק קיימות לצד צורות הקשר; והשנייה, במקום שבאות צורות הקשר והפסק, האם תפוצתן דומה לתפוצה המקראית, או שמא מצויות גם צורות הקשר בהפסק וצורות הפסק בהקשר. את השאלה השנייה ראוי לבחון במקומות מובהקים בלבד, היינו מקומות של הקשר מובהק שאין בו כל עזירה ומקומות של הפסק מובהק, כלומר סוף המשפט. במקרי ביניים הלוא אף במקרא גופו אין הגדרה חותכת מהו מקום הראוי להפסק במילים שאינן מוטעמות באתנחתא ובסוף פסוק, קל וחומר בטקסטים שאין בהם כלל טעמי המקרא.

בדיקה של לשון המשנה בכתבי יד מראה שבאופן עקרוני נשמרת בה המגמה המקראית של הפסק והקשר. משה בראש בדק את צורות ההקשר וההפסק במשנה בכ"י פרמא ב, שיש בו ניקוד וטעמים,⁴¹ ומצא כי כתב היד הזה "מייצג מסורת לשון חכמים הקרובה קרבה מכרעת למסורת הטברנית של המקרא". התרגומים מועטים; בדגמים בודדים שליטה צורת הפסק (הופעלה/הופעלו, פָּעִי, פָּעִי) ובדגמים בודדים שלטת צורת ההקשר (אֶתָּה, פָּעֵל, פּוֹעֵלִת).⁴²

40. קושי זה אינו חסור כל כך, שהרי בכל טקסט קל למצוא מקבילה לסוף פסוק. מצד אחר, ההתניה במקרא עצמו אינה פשוטה וניכרת בה השפעה של גורמים רבים (ראה בן־דוד, בהערה הקודמת, ומאמרי "סודן של צורות הפסק", תרביץ סח [תשנ"ט], עמ' 437–447). משום כך אין לומר בהחלטיות כי בטקסט שאינו מנוקד אכזה התניה, שהרי זו לא הייתה קיימת מעולם באופן מוחלט.

41. מ' בראש, "צורות הקשר וצורות הפסק בלשון המשנה (על פי מסורת כתב־יד פארסה ב)", מחקרים בלשון ד [תש"ן], עמ' 51–100. וראה גם ג' הנמן, תורת הצורות של לשון המשנה על פי מסורת כתב־יד פרמא (דחידסי 138), תל־אביב תש"ם, עמ' 39–62.

42. שם, עמ' 93–94. מעניין להשוות את הממצאים בכתבי היד עם ניקוד משניות הנהוג בימינו. להלן לקט לא שלם מן המסכתות הראשונות בסדר זרעים. נבדקו שלושה דפוסים נפוצים (ל = אלבק–ילון; ה = קהני [תשכ"ו ותשנ"ח]; ש = הוצאת אשכול). לאלה הושווה הניקוד בכ"י קאופמן (ק). מיטין ללובסן באות צורות הפסק ומשמאלו צורות הקשר.

יִזְכָּר עַמְרֹדִי (א, ג) – קל/ש; "אפילו שעה אחת" (ב, ה) – ש/קלה; "אסטניס אני" (ב, ז) – קש/לה; "קצו את הסת וחזור" (ג, ב) – קל/ש; "חפילת המנחה עד הערב" (ד, א) – ש/קלה; "על הכסת" (ז, ג) – קל/ש; "נטל את נפשך" (ט, ה) – קש/לה; "בכל ממנוח" (ט, ה) – קש/לה; "פאה אחת" (פאה ב, ה) – ש/קלה; "יוכן בכרם" (ג, ג) – קל/ש; "כדי שלא יפחית" (ד, ה) – קל/ש; "עני שלא נגמור" (ד, ח) – קל/ש; "אינן פרט, אינן לקט" (ו, ה) – קל/ש; "בסלע" (ח, ז) – ש/קלה; "יבאו ואכלו" (דמאי ד, ד) – ל/קש; "בירושלים" (ו, ד) – ל/ש; "שמך" (ז, ח) – קל/ש; "המשה לא יחרמו" (תרומות א, א) – קל/ש; "ואם תרמו" (שם ועוד) – קל/ש.

ישראל ייבין חקר כתבי יד של לשון הפיוט ומצא כי בצורות הסביל בבניינים פועל והופעל רוב התיבות באות בצורת הפסק. יש גם נטייה חזקה לשימוש בצורות הפסק במשקל קטן, וצורות ההפסק קטן, קטן משמשות אפילו בסמיכות. מבחינה זאת ייבין רואה את לשון הפיוט כלשון הממשיכה קו התפתחות הניכר בהשוואת לשון המקרא אל לשון חכמים, ולדבריו מסתבר לראות את לשון הפיוט בתחום זה כשלב בלשון חיה ומתפתחת.⁴³ מדבריו אלה של ייבין משתמע כי מחוץ לצורות שציין נוהגות בדרך כלל צורות הקשר והפסק בתפוצה דומה לתפוצתן במקרא.⁴⁴

גם בשירת ספרד נוהגות צורות הקשר והפסק, ובמקרים רבים תפוצתן מתאימה לזו הנוהגת במקרא.⁴⁵ אולם לפעמים באות צורות הסוטות במובהק מכללי ההקשר וההפסק, וככל הנראה נעשה הדבר מחמת "דוחק השיר": המשורר בחר את הצורה על פי התאמתה למשקל, גם אם לא התאימה למעמדה של המילה במשפט. אסתר גולדנברג ציינה את ריבוי צורות ההפסק בהקשר והביאה כמה דוגמות.⁴⁶ ומצויות גם צורות הקשר הבאות בהפסק.⁴⁷

צורות ההפסק נמצאות גם בשירה העברית החדשה. צורות הפסק מרובות באות בשירי ביאליק והן מתאימות במיוחד למשקל המלעילי שלהם (לדוגמה, בשיר

ניתן להתרשם מחוסר האחידות המשתקף פה. ניתן לראות כי קהתי אינו מביא כלל צורות הפסק (פרט לחריג אחד: תרומות א, א). ניכר קשר בין ילון ובין כ"י קאופמן, שהיה לפניו. ילון מציג בספרו: "צורות כתיב וניקודים ישנים ופירושי מסורות שבעל פה ליטורני לנהוג בסופר, בענייני הפסק, על דרך המקרא, גם בהפסק מרעט" (מבוא לניקוד המשנה, עמ' 47; וראה גם שם, עמ' 57).

⁴³ ייבין, "אופייה של לשון הפיוט", מחקרים בלשון העברית וכלשונות היהודים מוגשים לשלמה טורג, בעריכת מ' בראש, ירושלים תשנ"ז, עמ' 109-110.

⁴⁴ ראה גם א' אלדד, מסורת הקריאה הקדם-אשכנזית, כך שני: ענייני תצורה, עדה ולשון, ה, ירושלים תשל"ט, עמ' 386-389, וברשימה הביבליוגרפית הבאה שם, עמ' 389.

⁴⁵ בחינה של צורות ההקשר וההפסק בשירת ספרד נסמכת בעיקר על התאמת המילים למשקל השיר. בדיקה כזאת חושפת בדרך כלל את הנוסח שהתכוון לו המשורר, והיא מהימנה יותר מבדיקת הניקוד בכתב היד, המשקף את קריאתו של הנקדן שאינה זהה בהכרח לזו של המחבר. מה גם שבמקרים רבים כתבי היד אינם מניקים או מניקים ניקוד חלקי בלבד.

⁴⁶ ראה א' גולדנברג, "דוחק השיר בתורת הלשון העברית בימי הביניים", מחקרי לשון מוגשים לזאב בן-יהיים בהגיעו לשיבתו, בעריכת מ' בראש ואחרים, ירושלים תשמ"ג, עמ' 127. הערה 13. עמ' 141. הערה 24. לעתים העדיף טהריר לנקד בהתאם למעמד החברתי, אולם משקל השיר מורה על צורת הפסק בהקשר, כגון בתחילת שיר של שמואל הנגיד "יום צר ומצוק": "צרה ואחיל לישעך וְשִׁמְךָ", שירמן ניקד לְשִׁמְךָ שהרי המילה באה בהקשר, ואילו הברמן וירדן ניקד לְשִׁמְךָ על פי משקל השיר (שירמן [הערה 17 לעיל], עמ' 78; א"מ הברמן, כל שירי רבי שמואל הנגיד, א, תל-אביב תשי"ה, עמ' 151; ירדן [הערה 24 לעיל], עמ' 3).

⁴⁷ ראה למשל צורות הקשר רבות בשיר של שמואל הנגיד "יום צר ומצוק" (שירמן [הערה 17 לעיל], עמ' 78-79) ובשיר של יהודה הלוי "אהבה" (שם, עמ' 466). במכתם של משה אבן עזרא באה הצורה שְׂבִי לצורך המשקל ולצורך הצימוד (שם, עמ' 376).

"אל הצפור" באות הצורות פִּלְתָּה, לָחֶשׁוּ, יִרְעָשׁוּ, תִּשְׁמָעִי, נִרְאִי - כל שירי ח"ג ביאליק, תל-אביב תשכ"ו, עמ' ט-יא). לעתים בוחר המשורר בצורת הקשר או בצורת הפסק על פי החרוז ([פִּקְשֹׁרִין]). נחרז עם פִּקְשֹׁר; פִּקְשֹׁר נחרז עם פִּקְשֹׁר - "המכונות", שם, עמ' שא-שב). מצאתי דוגמות בודדות של הפסק בשירי אברהם שלונסקי, אמיר גלבוז, חיים גורי ודליה רביקוביץ.⁴⁸ לא מצאתי צורות הפסק בשירי זלדה ודן פגיס.

צורות ההפסק אינן ניכרות בכתובת פרוזה. אפשר שתירמה לכך גם העובדה שההבחנה בין צורות הקשר והפסק בכתוב חסר ניקוד אפשרית רק לעתים רחוקות מאוד, במקרים שבצורת ההפסק בא חולם כנגד שווא בהקשר, כלומר בצורות כגון ישמורו-ישמורו (יִשְׁמְרוּ-יִשְׁמְרוּ), יכלו-יכלו (יִכְלוּ-יִכְלוּ), עמדו-עמדו (עָמְדוּ-עָמְדוּ). צורות הפסק כגון אלה נקרות רק כ-150 פעמים במקרא כולו.⁴⁹

צורות ההפסק אינן נזכרות במפורש בהחלטות האקדמיה ללשון, וביטולן מן הלשון נחשב כנראה עובדה ברורה ומובנת מאליה. ובכל זאת, כמה צורות הפסק שרדו בלשון והן נזכרות בהחלטות האקדמיה על המשקלים פִּזִּי, פִּזִּי, פִּזִּי. וזה לשון ההחלטות:

שמות סגוליים משורשי ל"י כגון חֲלִי, יָפִי, עֲכִי, עֲנִי, קִשִּׁי, באים בחולם חסר הנפדר ובנסמך. לצד הצורות בחולם חסר מתקיימות בנסמך גם צורות בשווא (ובכ"ף הפועל גרונות בחטף-קמץ). למשל: יָפִי יָפִי (וגם יָפִי), עֲכִי עֲכִי (הקורה; וגם: עֲכִי), חֲרִי חֲרִי (אף; וגם חֲרִי).

במקרא הצורות בחולם באות בדרך כלל בהפסק ראשי, כגון חֲלִי (דברים ז, טו), עֲנִי (דברים טז, ג) [אבל צִיר (יחזקאל כז, יז) בהפסק משני]. הצורות בשווא (או בחטף קמץ) באות בהפסק משני או בהקשר, כגון צורות הנפדר אֲנִי (מלכים א ט, כו), דָּמִי (ישעיהו סב, ו), חֲלִי (דברים כח, סא), עֲנִי (תהלים

⁴⁸ רוב הצורות שנמצאו מסייעות לחרוז: אֶחָרָשָׁה (א' שלונסקי, שירים, ספר שני, ירושלים תשל"ב, עמ' 23, שורה 4), הַקְּבֻכָּת (13, 29), צִהְלו (2, 33), נִבְקָה (1, 33), נִבְקָה (3, 34), א ב ל דִּין (1, 22), אֶבְרָהָם (5, 23), שִׁקְשֵׁ (1, 35), שִׁקְשֵׁ (א' גלבוז, כל השירים, תל-אביב 1987, עמ' 50, שורה 2), נִבְקָה (4, 50), א ב ל אֶבְרָהָם (12, 65), לִחְסֵם (6, 36), הִלְכָה (ח' גורי, השירים, ירושלים תשנ"ה, א, 35, 2), א ב ל הִלְכָה (3, 39), תִּדְקְרִי (3, 39) ועוד הרבה. שתי צורות הפסק נמצאו בשיר של דליה רביקוביץ (ד' רביקוביץ, כל השירים עד כה, תל-אביב תשנ"ה): יִתְרַעֲצוּ (8, 323), תִּקְשִׁי (שם, 12). ואולי לא מקרה הוא ששתיהן נמצאות בשיר "העיגול" שיוחד לו מדור מיוחד בספר ששמו "מן הגניזה", וידגש כי בעברית החדשה יש לבחון את קיום ההפסק רק בצורות שיש בהן הבחנה בהגייה, כגון שמש, ולא במקרים של חילוף קמץ ופחת, התלוי במנקד בלבד.

⁴⁹ מעניינת העובדה שכמה צורות הפסק נשתמרו דווקא בלשון משחקי הילדים, כגון חֲרוֹ, עָמְדוּ. ככל הנראה, הרטה לכך הנטייה הכללית למלעיליות בלשון זו. צורות הציווי לִכִּי, לָדִי שכיחות בלשון המדוברת (לצד שְׂבִי, צִאִי), ואולם אפשר שיסודן בהיקש לצורת תנוכה ולא בחזרה אל צורת ההפסק.

קו, י, צרי (בראשית מג, יא), וצרי (בראשית לו, כה): צורת הנסמך בְּדָמִי יָמִי (ישעיהו לח, י).⁵⁰

השמות במשקל פָּעִי (פָּעִי) ערוכים בשלוש קבוצות:

- (1) רוב השמות תחילתם שווא (או חטף) הן בנפרד הן בנסמך.
למשל: אָרִי, גָּדִי (חֹרֶץ מִצֵּי־גָדִי), דָּלִי, חָלִי, חָפִי, טָנִי, טָפִי, פָּרִי, קָלִי, מָעִי, נָהִי, נָשִׁי, סָחִי, צָרִי, עָלִי, פָּרִי, צָבִי, רָאִי, רָצִי, שָׁתִי.
- (2) לכמה שמות שתי צורות בנפרד: האחת תחילתה שווא והאחרת – סגול, ואלו הם:

בָּבִי בָּבִי, דָּחִי דָּחִי, יָרִי יָרִי, לָחִי לָחִי, מָרִי מָרִי, קָרִי קָרִי, שָׁבִי שָׁבִי.
שמות אלו מנוקדים בנסמך בשווא.

דומה להם השם חָצִי: ניקודו בנפרד חָצִי או חָצִי, ובנסמך חָצִי.

- (3) כמה שמות, תחילתם סגול הן בנפרד הן בנסמך, והם: מָשִׁי, פָּתִי, צָפִי, שָׁפִי.⁵¹

במשקל פָּעִי נקבעה אפוא צורת ההפסק כצורה היחידה בנפרד וכצורה אפשרית גם בנסמך, בניגוד למקרא. לפי עדותו של זאב בן־חיים, "הוועדה [=ועדת הדקדוק] נתנה דעתה על כך שבמקורות התלמודיים כתוב ו', ולכן התירה לומר יוֹפִי וכדומה גם בסמיכות" (זיכרונות האקדמיה ללשון העברית יח [תשל"א], עמ' 23). במשקל פָּעִי/פָּעִי המצב שונה: ברוב השמות נקבעה צורת ההקשר בלבד; בשבעה שמות נקבעו צורת ההקשר וההפסק זו לצד זו, ובארבעה שמות נבחרה רק צורת ההפסק: בשניים מהם זו הצורה היחידה גם במקרא (מָשִׁי, פָּתִי), השיקול העיקרי של ועדת הדקדוק במקרה זה, בקבוצה חריגים למשקל פָּעִי, היה לפי עדותו של יהושע בלאו "בגלל המצוי בדיבור" (זיכרונות האקדמיה ללשון העברית כח–ל [תשמ"ח], עמ' 295).

ידגש כי החלטות האקדמיה אינן מזכירות כלל את ההפסק, ואין אפוא כל הברל בין צורות הבאות במעמד של הקשר לאלה הבאות במעמד של הפסק. "צורות ההפסק" שנקבעו אינן אלא מילים שמשום מה נקלטו בלשון בצורת ההפסק שלהן דווקא. צורות אלה היו שגורות על לשונם של הדוברים, בהיותן כלולות בביטויים שכיחים מן המקרא או בניבים ידועים.⁵²

50. כלל ו מכללי החולמ, כללי נטיית השם (הערה 28 לעיל), עמ' 175. ההחלטה התקבלה בישיבה ק (תשל"א) וערכונה בישיבה רלז (תשנ"ח).

51. החלטות, תשס"ג, משקלים ושמות, 2.1.75. ההחלטה התקבלה בישיבה קסב–קסג (תשמ"ג). וראה זיכרונות האקדמיה ללשון העברית כח–ל (תשמ"ח), עמ' 291–304.

52. הנה פסוקים שהשפיעו כנראה על החלטת האקדמיה: "מנעי קולך מִקְבִּי" (יר' לא, טו), "בערב ילִין קְבִי" (תה' ל, ו), "את רגלי מִקְבִּי" (תה' קטו, ח) – צורת ההקשר אינה נקראת במקרא; וראה ר' סוקן, "מרחי אל רחִי", לשוננו לעם ד [תשי"ג], עמ' 9–12. הצורות יִי, שָׁבִי שכיחות בלשון העבא, הציורִי "סטיית לחִי" וגיל בלשון המדוברת.

תופעות נוספות

בניקוד המקרא קיימות תופעות נוספות שלהן זיקה כלשהי לטעמי המקרא. רובן ככולן בטלו בהדרגה בדורות שאחר המקרא ובעברית החדשה, ואלה הן:

א. דחיק ואחי מרחיק – דגש הבא באות הראשונה בחיבה שטעמה בראשה, ולפניה חיבה המסתיימת בהברה פתוחה המנוקדת בסגול או בקמץ והיא מוטעמת בטעם מחבר או מוקפת.⁵³ התופעה אינה נהגת בעברית החדשה ואינה נוכרת בכללי האקדמיה.

ב. דגש אחרי המילה מה – במקרא בא בדרך כלל דגש בראש החיבה שאחר מה, והמילה מנוקדת בפתח. במקרים האלה מה מוקפת לחיבה שאחריה. האקדמיה החליטה כי מה תנוקד בקמץ ולא יבוא דגש בראש המילה שאחריה.⁵⁴ ניתן לראות בהחלטה זו מעין ביטול של ההקפה הנוהגת במקרא, ומבחינה זו היא דומה להחלטות על הניקוד בצירי ובחולם חסר בצורות הנסמך שנדונו לעיל.

ג. ניקוד וי"ו החיבור בקמץ לפני הברה מוטעמת – במקרא ניקודה של וי"ו החיבור לפני הברה מוטעמת תלוי במידת ההפסק שבמילה.⁵⁵ החלטת האקדמיה מאפשרת את הניקוד הזה במקרים מסוימים, בלא קשר למידת ההפסק.⁵⁶

סיכום

הניקוד העברי בימינו אינו תלוי עוד בטעמים. הפרדה זו בין השניים לא נעשתה ביום אחד. במשך דורות המשיכו הכותבים לנהוג על פי חוקי המקרא המושפעים מן הטעמים, אף על פי שהטעמים עצמם לא שימשו עוד. אולם במהלך הדורות הלך שימוש זה ופחת. השימוש בצורות ההפסק הידלדל, וריפוי בגרסאות בראש מילה נעשה נדיר. גושפנקה רשמית למצב זה נתנה האקדמיה ללשון העברית בכמה מהחלטות הדקדוק שלה, ורק כמה שרידים מאובנים שרדו פה ושם בלשון, כחותם שהטביעו העבר ולא הצליח הזמן למחותו כליל.

53. סקירה על דחיק ואחי מרחיק ראה אצל י. ייבין, הסמורה למקרא, ירושלים תשס"ד, עמ' 243–245.

54. ההחלטה התקבלה בישיבות רל, רלט (בשנים תשנ"ז–תשנ"ח). ראה החלטות, תשס"ג, 2.5.35.

55. ראה בפירוט בן־דוד (הערה 39 לעיל), עמ' 335–340. בן־דוד מעיר כי "לשון חכמים נהגת כלשון המקרא: אלו נאלו, בער נדם, קוּל נחוקר, בהמה חיה נעוף" (שם, עמ' 340).

56. האקדמיה דנה בניקוד וי"ו החיבור בישיבה רנ"ח (בשנת תשס"א), וזה לשון ההחלטה: "עיקוד ו' החיבור בקמץ. בשם המספר, ניקוד וי"ו החיבור בקמץ לפני הברה מוטעמת הוא רשות. למשל: שלושים נשש או שלושים נשש (אבל אחת נחצי, שתיים נרבע). הערה: ניקוד וי"ו החיבור בקמץ לפני הברה מוטעמת מקובל בצירופים קבועים, כגון בשך נדם, יומם נלילה, עיר נאם, חנה נסע". בין הצירופים שהוכחו כאן להצגת וי"ו קמוצה בא הניב עיר נאם. אף שבמקורו המקראי של הניב הזה האות וי"ו שוואה ("אָתָּה בְּקָשׁ לְהַמִּית עִיר נָאִם בְּיִשְׂרָאֵל", שמי"ב כ, יט), רבים נהגים להנחית בווי"ו קמוצה, והאקדמיה אישרה את חטונג הזה.